

Temps de memòria

De la torxa a l'electricitat

L'enllumenat públic en la història de Barcelona

Alejandro Iranzo García

CATEDRÀTIC DE LA UNIVERSITAT POLITÈCNICA DE CATALUNYA
LICENCIAT EN CIÈNCIES DE LA INFORMACIÓ

Benito Meca Acosta

PROFESSOR TITULAR DE LA UNIVERSITAT POLITÈCNICA DE CATALUNYA
ARQUITECTE TÈCNIC

Quan Barcelona és molt a prop de poder commemorar els quatrecent anys de la seva primera instal·lació organitzada d'enllumenat públic, sembla interessant reunir les dades més significatives de l'evolució d'aquest servei i els seus diferents sistemes. Juntament amb aquestes dades, i per ordre cronològic, n'enumerem unes altres que són pròpies dels costums i fets ciutadans, i ens estendrem sensiblement a l'entorn de l'enllumenat de gas de la Barcelona del segle XIX.

No hi ha constància que els carrers de les ciutats europees gaudissin d'illuminació fins a final del segle XIV. El més corrent fins aleshores era que la gent transités fent servir llums que ells mateixos portaven, o bé que alguns artefactes fixats als murs en forma de graelles on es cremaven teies, s'encenguessin amb caràcter extraordinari o festiu. A Barcelona encara es pot veure una d'aquestes graelles primitives ficada a una paret de Santa Maria del Mar. L'any 1392 el Consell de la Ciutat instà els veïns dels carrers principals perquè durant la nit mantinguessin llums a les finestres de les cases, procurant millorar, encara que de forma fràgil i incontrolable, el trànsit del ciutadà a hores molt avançades.

Primera inciativa organitzada

Fins el 1599 no es va ordenar a Barcelona la primera implantació d'enllumenat públic amb una certa planificació i garantia de continuïtat, tant en l'encesa com en el manteniment dels llums. Es van instal·lar seixanta graelles de ferro forjat que, com les seves antecessores, es van fixar als murs perquè cremessin fustes resinoses.

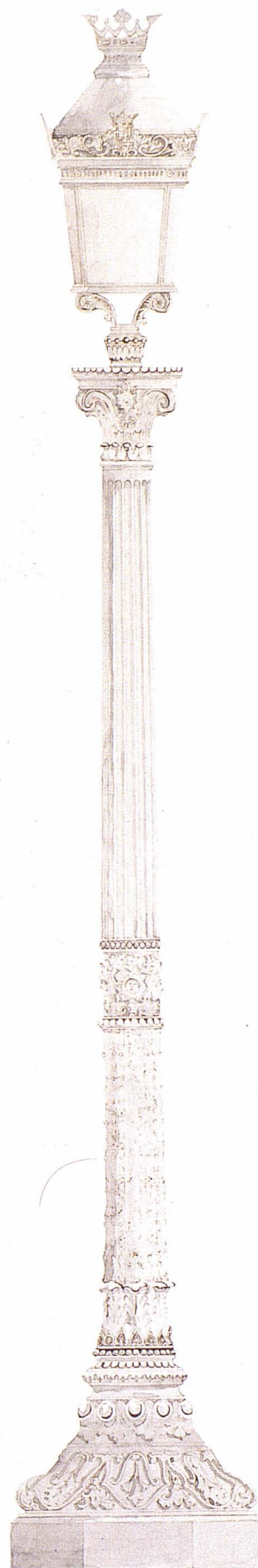
Malgrat la barroeria i insuficiència del sistema, més proper a l'ús arcaic de les torxes de mà que a

qualsevol altre avenç de l'època, aquest sistema d'illuminació de carrers va haver d'esperar un segle i mig per a trobar una alternativa més eficaç. Durant aquest espai de temps no trobem unes altres dades importants per a ressenyar, tret de l'ampliació progressiva del nombre de llums instal·lats de disseny i mida semblants, que van estar sempre exposats als riscos de la pluja i el vent i a un manteniment incòmode.

Era molt poc, però tot i això, Barcelona havia iniciat el camí de la implantació d'un servei públic de caràcter permanent del qual dependria, en bona mesura, el desenvolupament i la imatge d'una ciutat amb tanta vocació de progrés.

Il·luminació amb oli

L'any 1752 es van instal·lar als carrers i places de Barcelona 1.500 fanals il·luminats amb oli, que de bon principi tan sols s'encenien en les anomenades "nits fosques" i que van duplicar el seu nombre vint-i-cinc anys més tard, l'any 1777. La fixació mural d'aquests llums alternava amb la instal·lació d'unitats penjades al centre dels carrers, a una alçada considerable per evitar que la gent hi arribés i perquè els caruatges alts poguessin circular sense dificultat. El personal en-

Il·lustració d'un dels fanals clàssicament columnari (o de canelobre) que hi ha a la plaça de Catalunya.

carregat del servei utilitzava perxes per abaixar els fanals penjats en les feines de neteja, reposició d'oli i encesa.

Eren els anys en què la il·luminació nocturna als habitatges i

van ser perfeccionats més tard amb els models anomenats reverbers, fanals que reflectien el focus de llum des de les seves parets de vidre cap a l'espai exterior. Malgrat aquesta notable millora i desmentint un ingenu infor-

als altres espais tancats es feia encenent espelmes de greix o de cera. Col·locades en portabugies, cirials o canelobres, enlluminaven els racons de la llar de totes les classes socials. Les grans peces d'il·luminació com les aranyes d'un o dos cercles de candelers s'installaven als espais més nobles de les cases senyorívoles i als salons sumptuosos d'edificis públics. Guarnides amb tires de llàgrimes prismàtiques de vidre blanc o de color, multiplicaven així la seva eficàcia per reflexió de la llum. Un efecte similar s'obtenia col·locant els canelobres davant miralls i cornucòpies o bé adossant pantalles metàl·liques orientables a uns llums senzills.

De tota manera, fou molt més popular la utilització de l'oli, que cremava en el ble de les animetes i proporcionava un manteniment més net i durable. La pantalla orientable i multiplicadora de llum, aplicada a un llum d'oli amb tub de vidre conformà l'esmentat quinqué, nom procedent del francès Quinquet, cognom del primer fabricant d'aquesta mena de llums. Més tard, els quinqués d'oli van donar pas als de petroli, als de gas i fins i tot als elèctrics, cosa que ha prolongat fins avui la vida d'un llum de disseny tan atractiu.

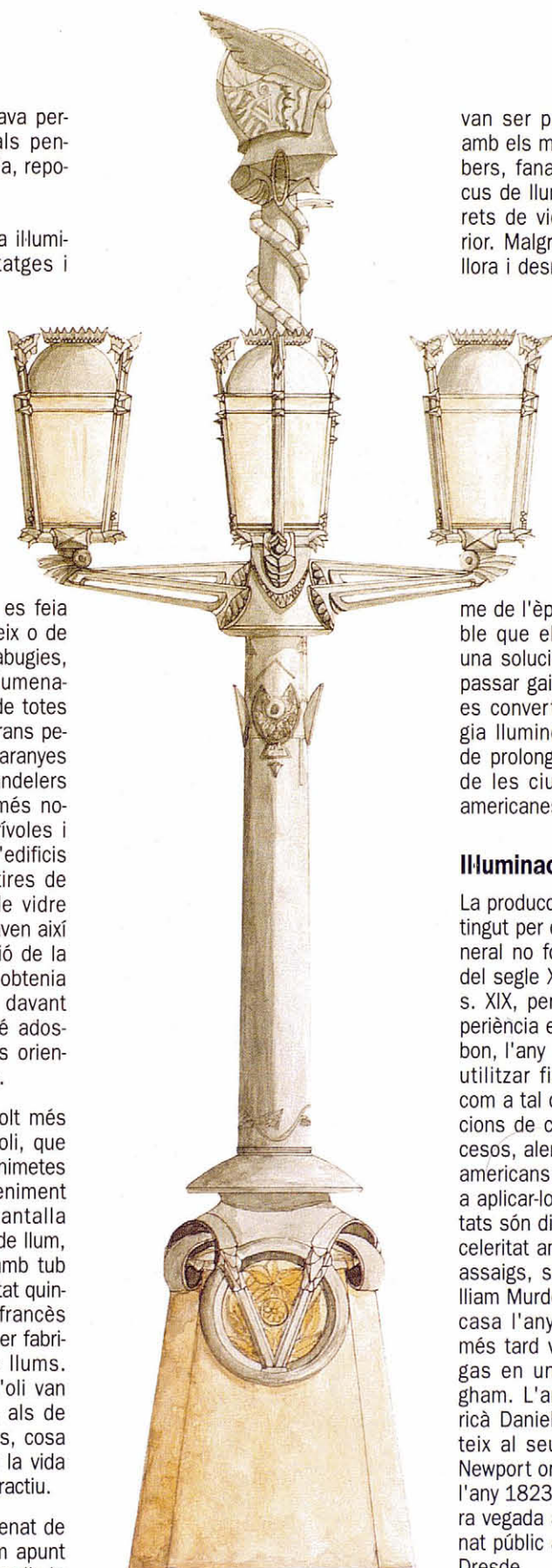
Però, tornant a l'enllumenat de la via urbana i com a últim apunt d'un sistema que va precedir la il·luminació revolucionària de gas, assenyalarem que els llums d'oli

me de l'època: "... no és imaginable que el futur pugui oferir-nos una solució millor", no havien de passar gaires anys perquè el gas es convertís en una font d'energia lluminosa tan profitosa com de prolongat ús en la il·luminació de les ciutats europees i nord-americanes.

Il·luminació amb gas

La producció industrial del gas obtingut per destil·lació del carbó mineral no fou possible fins a final del segle XVIII i començament del s. XIX, per això, encara que l'experiència es coneixia d'abans (Lebon, l'any 1786) no s'havia pogut utilitzar fins en aquell moment com a tal combustible en instal·lacions de certa importància. Francesos, alemanys, anglesos i nord-americans van ésser els primers a aplicar-lo i encara que les prioritats són discutibles a causa de la celeritat amb què es produïen els assaigs, se sap que l'anglès William Murdock va il·luminar la seva casa l'any 1792 i que sis anys més tard van instal·lar el llum de gas en una fundició de Birmingham. L'any 1812, el nord-americà Daniel Melville va fer el mateix al seu habitatge i al carrer Newport on era aquest habitatge i l'any 1823 va funcionar per primera vegada aquest tipus d'enllumenat públic a la ciutat alemanya de Dresde.

La indústria de fabricació de gas arribà al seu ràpid desenvolup-

Fanal modernista, obra de Gaudí, a la plaça Reial.

pament a Anglaterra, país que, ja en aquella època, era gran productor de carbó. L'any 1829 hi havia 200 fàbriques instal·lades. Entre els primers impulsors anglesos, Samuel Clerg (1781-1861), va dirigir el muntatge d'algunes d'aquestes instal·lacions a Birmingham, Chester i Bristol.

Durant el segle XIX la fabricació del gas aconseguí diferents perfeccionaments que van consistir, d'una banda en la purificació del fluid per eliminar males olors i d'una altra, en la millora de les canonades de conducció que en un principi feien molt perilloses les instal·lacions. Els cremadors van anar evolucionant, passant dels senzills en forma de cua de peix al manegot incandescent, inventat per l'austriac Carl Auer l'any 1886, amb el qual s'obtingué molta més llum amb igual consum de gas.

Amb l'aparició d'aquest tipus d'enllumenat canvià notablement la imatge de les ciutats durant el dia i encara més a la nit. La fessomia urbana es va veure alterada per la implantació d'aparells lluminosos nous i diferents, que en molts casos van canviar l'emplaçament dels anteriors punts de llum. Els llums d'oli penjats sobre els carrers van ser, a poc a poc, substituïts per columnes de ferro forjat o de fosa, en les quals es van representar els models artístics més variats d'acord amb els corrents de l'època. Els nous fanals també van ser dissenyats per ser agafats als murs, però van ser els de peu els que van transformar sensiblement el paisatge urbà. La canalització subterrània del gas va facilitar el subministrament directe del fluid des de les voravies fins als fanals en columna, mentre que els murals s'empalmaven a la xarxa mitjançant canonades als paràmetres baixos de les façanes.

Els avantatges pràctics van ser enormes. Ja no calia posar cada dia l'oli als dipòstics dels llums, la conservació era més senzilla i l'encesa molt més fàcil. La llum màgica sense ble va marcar amb la seva intensitat, una distància abismal respecte a l'oli. Ni el vent

ni la pluja la farien perillar i l'apagament dels fanals es faria tan sols tancant la comunicació del gas a cadascun al començament del dia.

Barcelona i l'enllumenat de gas

Barcelona va ser la primera ciutat a l'Estat espanyol que emprà el gas per al seu enllumenat públic. La primera experiència oficiosa es va fer quan el professor de l'Escola de Química, Josep Roura, encengué un fanal a la casa de la Llotja. Anys més tard, el 1841, i després d'uns altres assaigs semblants, s'obtingué el primer permís municipal per implantar aquest enllumenat a la ciutat. Aquest fet va coincidir amb l'aprovació del reglament de la societat Catalana per a l'Enllumenat de Gas, empresa fundada de manera oficial el 28 de gener de 1843.

La premsa començava a interessar-se per l'esdeveniment i el mes d'agost de 1842 el periòdic "Diario de Barcelona" va publicar: "Hem vist amb molt de gust, enllumenats anit pel gas, els dos fanals que hi ha davant Santa Maria motiu pel qual es deuen haver convençut els semi-savis de certs barris que les lleis de la física no són diferents a Barcelona que a les altres parts d'Europa". Més tard, el 3 de novembre del mateix any, va aparèixer aquesta ressenya: "Els carrers de Barcelona han estat plens de gent. Al vespre les Rambles han aparegut il·luminades per primera vegada pel gas, i la claror dels canelobres donaven a aquest passeig l'aspecte d'una il·luminació de festa. Gairebé totes les botigues van participar del corrent gasós. Al costat d'aquests canelobres, els fanals antics semblen moribunds".

Els treballs de canalització del gas van avançar ràpidament perquè uns altres carrers de la ciutat reclamaven la seva instal·lació i juntament amb aquest servei quotidià, el nou enllumenat es va convertir en la gran atracció d'algunes commemoracions i dies especials. Per citar-ne alguna diquem que les festes de la Mercè

van ser motiu, cada any, per a instal·lar noves combinacions de llums de gas a carrers, porxos, façanes de comerços, etc., i la façana de l'Ajuntament fou objecte especial d'il·luminacions espectaculars.

Guia de la ciutat

L'aparició dels llums de gas va coincidir amb un important creixement de la ciutat. L'any 1847 el padró de Barcelona era de 125.000 habitants i tan sols dos anys més tard, el 1849, es va incrementar en 40.000, a causa principalment de la immigració de forasters atrets per la proliferació de fàbriques i tallers.

La ciutat comptava amb trajectes diaris de trens cap a Mataró; també cada dia hi havia diligències cap a Lleida, Reus, Tarragona, València, Saragossa i Madrid i els serveis de tartanes i d'òmnibus portaven a les poblacions catalanes més importants. Hi havia en aquells moments set hospitals, set establiments de banys, cinquanta fondes o hostals, quatre-centes tavernes, seixanta-dos cafès, cent cases d'hostes i al port entraven anualment més de quatre mil vaixells i embarcacions diverses.

Són dades publicades al *Manual del viajero en Barcelona*, de Ferran Patxot i al *Manual histórico, topográfico, estadístico y administrativo de Barcelona*, de Mamel Saurí i Josep Matas, editats tots dos entre els anys 1840 i 1849.

Situació econòmica i social

El gas arribà a Barcelona quan la ciutat imposava les bases de la moderna economia catalana que va conduir a una profunda transformació social. Començava a manifestar-se l'anomenada revolució burgesa i es multiplicaven les empreses industrials, comercials i financeres.

El tradicional gremialisme va anar desapareixent a favor de la indústria i de la iniciativa privada, i es van posar en marxa un gran nombre de petits comerços i ta-

llers, que juntament a unes altres activitats, van fonamentar un dels estaments més característics a Barcelona i Catalunya.

Les diverses classes socials que s'havien mantingut força estables fins a aquell moment, van començar a modificar-se i adaptar-se a la nova realitat econòmica. La mentalitat burgesa naixia de la fusió d'antics membres de l'aristocràcia mercantil, pròspers comerciants, empresaris procedents de les noves indústries de vapor, tractants de finques urbanes, indians enriquits procedents de les colònies americanes, etc. Encara que la fusió del complex mosaic social semblés difícil, van caldre poques dècades perquè aquest nucli tingués vida i mentalitat pròpies.

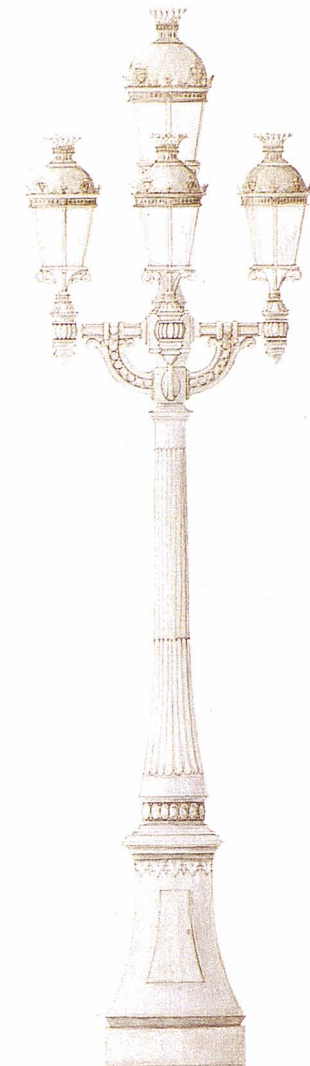
La indústria també va crear un nombros proletariat que va donar un caràcter especial a la vida barcelonina i que va tenir gran importància en les lluites polítiques dels segles XIX i XX.

L'obrer, que fins al 1840 treballava sense gaire protecció laboral, comença a lluitar pel dret d'associació, es manifesten els primers intents notables de mutualisme, i apareix la discussió de contractes laborals i el dret de vaga.

Entorn polític

Durant la primera meitat del segle passat, la nova burgesia, creadora del gran desenvolupament industrial barceloní, milita en el liberalisme, que fou, a les seves mans, un instrument per a combatre el govern retrògrad i ineficient de les dues etapes absolutistes de Ferran VII (1814-20 i 1823-33), encara que més tard, amb la guerra carlina, va modificar la seva actitud i es mostrà submissa al govern cristià. D'aquesta manera es va marcar un clar contrast entre la ciutat liberal i progressista i el camp carlí, aferrat a les seves tradicions i cada cop més inadaptat al nou industrialisme.

Conseqüència d'aquesta situació van ser les contínues revoltes, els disturbis i les sublevacions li-

Una altra reproducció gràfica d'un fanal de cinc elements, de la plaça d'Antoni Maura.

berals que van tenir lloc entre els anys 1835 i 1840 contra els sectors conservadors i el mateix govern. Aquests fets van acabar de formalitzar la divisió dels liberals entre moderats i progressistes corresponents a l'alta i la petita burgesia.

Un lleuger respir va representar l'arribada al poder del general Espartero, però ben aviat, el 1842 hi va haver nous avalots contra ell quan va començar a intervenir un nou partit el demòcrata republicà, molt més representatiu de les masses ciutadanes. Un nou aixecament l'any 1843 va contribuir a enderrocar el govern d'Espartero.

El matís més moderat del nou govern central donà lloc a la formació clandestina de diferents societats obreres, que el 1854 es van articular en la Unió de Classes, primera confederació de societats obreres coneguda a l'Estat espanyol. El bienni progressista va acabar de desencisar el pro-

letariat barceloní i la seva majoria es va passar al republicanisme federal i socialitzant.

El triomf de la revolució de 1868 representà el nou ascens dels progressistes al poder. Barcelona va ser llavors escenari de manifestacions proteccionistes i seu de noves entitats econòmiques com el Foment de la Producció Nacional, que van dirigir les campanyes contra els aranzels lliurecanvistes.

El centralisme i les poques reformes democràtiques que s'esperaven de la Revolució de 1868 van provocar nous descontentaments, materialitzats en els alçaments republicans de 1869 i 1870, i el fracàs de la I República va consumir l'apoliticisme obrer. Coincidint amb la restauració monàrquica es va iniciar un nou període d'expansió econòmica i van començar a poblar-se nuclis perifèrics com Hostafrancs i les Corts, al mateix temps que s'edificava el Poblenou.

A la fi de segle hi va haver un allunyament de la petita burgesia respecte del govern central i això comportà un increment notable del moviment nacionalista, barrejat amb el desig de reformar les estructures del país. El desastre colonial de 1898 va fer augmentar l'enrarament polític ciutadà, fet que, per una altra banda i des d'un altre angle, va impulsar l'economia barcelonina amb la repartició del capital indià.

Desenvolupament industrial

Ja hem dit que la indústria barcelonina va tenir un gran impuls durant els anys de la implantació de l'enllumenat públic de gas. Gràcies a la iniciativa i empenta d'un ampli grup d'industrials i homes de negocis com Güell i Ferré, Bosch i Labrés, els germans Batlló, els Girona, els Muntadas, Nicolau Tous, Valentí Esparó, etc., es van posar els fonaments de la indústria catalana d'avui.

Un dels sectors més importants va ser el metallúrgic i exemple d'això van ser la fundació de l'empresa *Nuevo Vulcano* l'any

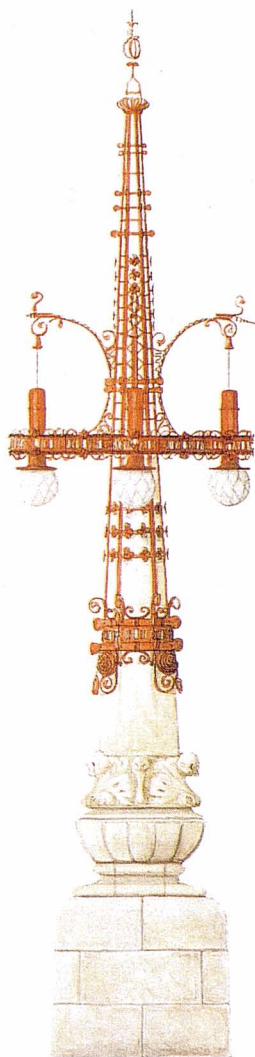
1836, que per primera vegada a l'Estat espanyol va construir vaixells de vapor, i la creació l'any 1855 de *La Maquinista Terrestre y Marítima*, després de la fusió de dos tallers que ja funcionaven l'any 1838, els propietaris de la qual van ser Nicolau Tous i Valentí Esparó. Aquesta empresa va ser la que més endavant va construir les primeres locomotores per al ferrocarril.

Cap al 1840 el sector tèxtil català comptava amb 4.500 fàbriques. L'any 1839 els germans Muntadas van començar a unificar unes quantes unitats fabrils i diversos tallers per arribar a fundar l'any 1847 *La España Industrial*. A partir de 1842 el procés tèxtil s'accelerà gràcies, sobretot, a la decisió anglesa de permetre l'exportació de maquinària molt avançada. Amb les noves "multi-jennies" i "selfactines" la indústria cotonera catalana va arribar a ser, en pocs anys, una de les més importants d'Europa, després de l'anglesa i la francesa.

La reina regent Maria Cristina va inaugurar l'any 1844 l'Exposició Industrial, extensa mostra representativa de la importància d'aquesta activitat i prova irrefutable del protagonisme que Catalunya hi va tenir.

El ferrocarril

L'industrial i comerciant mataroní Miquel Biada i Bunyol (1789-1848) va impulsar la construcció de la línia de ferrocarril Barcelona-Mataró. Per portar endavant aquesta important tasca, Biada va haver de recórrer a l'ajut de finances barcelonines i a l'aportació de capital anglès. Finalment i després de moltes dificultats de tota mena es va constituir, l'any 1845, la companyia constructora que va permetre la inauguració el 28 d'octubre de 1848 de la primera línia de ferrocarril a l'Estat espanyol i desena del món. Barcelona-Mataró. Biada no va poder presenciar la culminació del seu treball, ja que uns quants mesos abans d'aquesta data va morir a la ciutat on havia nascut.

Un dels fanals representatius de l'avinguda de Gaudí.

Desenvolupament cultural

La instal·lació del gas a Barcelona va coincidir amb un notable desenvolupament científic i cultural de l'activitat ciutadana. L'Acadèmia de Medicina i Cirurgia es va fundar l'any 1830 i la Societat Econòmica d'Amics del País, l'any 1834. Més tard, l'any 1840 es va crear l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació alhora que es reorganitzaven les de Ciències Naturals i Belles Arts. La cirurgia va experimentar un gran avenç amb l'aparició de l'anestèsia moderna, que començava a administrar-se amb vapor d'èter a mitjan segle XIX. Una altra novetat fou la fotografia, precedents de la qual van arribar a Barcelona l'any 1838 quan Alabern, seguidor de Daguerre, va fotografiar l'edifici de la Llotja i els porxos d'en Xifré.

La literatura

A l'activitat cultural en general i en particular a la literària, va néixer un important moviment intel·lectual a Catalunya a partir de 1830, el qual, en un principi, s'anomenà Renaixement i que més tard serà conegut amb el nom autòcton de Renaixença. És difícil de delimitar el significat en tota la seva grandesa però on sí que queda concretat és en l'impuls per revitalitzar la llengua i la literatura catalanes. Això passava juntament amb l'aparició d'un nou clima o tendència romàntica de retorn al passat polític i literari de Catalunya a l'edat mitjana.

L'any 1836 es va publicar *Los condes de Barcelona vindicados*, de Pròsper de Bofarull, resultat d'investigacions exigents i d'un mètode històric rigorós. Bonaventura Aribau va escriure l'any 1832 la seva famosa *Oda a la Pàtria* amb la qual s'inicia la recuperació pública i literària de la llengua catalana consolidada més tard amb *Lo gayter del Llobregat*, poema de Rubió i Ors publicat l'any 1839 al *Diario de Barcelona*. Milà i Fontanals va escriure *Arte poética* l'any 1843, en els temps en què Víctor Balaguer componia nombroses obres poètiques, històriques i teatrals. La restauració dels Jocs Florals també va tenir un paper important en l'impuls de la literatura catalana de l'època. I l'any 1845 havia nascut Jacint Verdaguer.

Música

La música catalana, contemporània amb la implantació de la llum de gas, va tenir en el músic Josep Anselm Clavé un gran impulsor dins el gènere popular. L'any 1845 va organitzar la primera agrupació coral, l'Aurora, una mena d'estudiantina que l'any 1850 es va transformar en la societat d'auxilis mutus anomenada la Fraternitat. Composta per quaranta músics va canviar més tard el seu nom pel d'Euterpe. Clavé va voler inculcar al treballador uns hàbits de cultura que fins en aquell moment no tenia i, amb el seu exemple, les corals es van multiplicar

ràpidament durant la segona meitat d'aquell segle.

La música de Clavé va ajudar a l'expansió barcelonina fora de les muralles. Una prova d'això va ser la presentació i les posteriors intervencions dels seus cors als Camps Elisis, nou espai urbà situat al costat del passeig de Gràcia.

Amb la inauguració del Gran Teatre del Liceu l'any 1847, Barcelona es converteix en una de les capitals més importants d'Europa quant a la representació de la música lírica. La immensa sala, d'ornamentació molt rica, va veure afavorit el seu esplendor gràcies a l'enllumenat de gas. Milers de llums es van repartir per tota la sala, presidits per una aranya monumental que penjava del punt més alt del sostre.

Arquitectura i urbanisme

Barcelona va començar a il·luminar els seus carrers amb la nova energia quan el corrent arquitectònic era radicalment neoclàssic. Més tard aquesta tendència va donar pas a un estil acadèmic més moderat. Després, a mitjan segle i com a conseqüència del corrent romànic, prengué cos l'arquitectura neomedieval, i el mateix va passar en les altres activitats intel·lectuals i artístiques. A final del segle el desenvolupament de les edificacions de ferro va obrir pas a una visió futurista que va influir notablement en l'ambient de l'Exposició Universal de 1888.

L'estil acadèmic de la burgesia conservadora va començar amb els edificis neoclàssics del comerciant Xifré, al passeig d'Isabel II, construïts per Josep Buixareu i Francesc Vila l'any 1836. La mateixa línia va seguir l'edificació del Gran Teatre del Liceu, projectat per Miquel Garriga, en col·laboració amb Josep Oriol Mestres i construït l'any 1847. Un altre exemple d'academicisme és la galeria del vell Palau Moja, obra d'Antoni Rovira.

El més important conjunt urbanístic d'aquest temps és la porti-

cada i uniforme plaça Reial, obra de Francesc Daniel Molina, que fou aixecada l'any 1848. El 1859 es va aprovar un pla d'expansió urbana dissenyat per l'enginyer lld'edificacions Cerdà (1815-1879), després d'un concurs convocat per l'Ajuntament barcelonès.

El moment neomedievalista és representat pel gran edifici de la Universitat (1859-1864), obra d'Elies Rogent. L'arquitectura de ferro començà a la plaça del duc de Medinaceli, aixecada al solar d'un antic convent de caputxins i projectada per Francesc Daniel Molina. Un altre exemple d'aquest estil és el mercat de Sant Antoni (1870), construcció que van seguir els mercats del Born, de Sants, de la Barceloneta i de la Concepció.

A més de la urbanística, l'enderrocament de les muralles va ampliar perspectives ciutadanes diverses, ja que enllaçava definitivament l'activitat de dues ciutats, la del nucli antic i la de l'eixample creixent de Cerdà. Amb la supressió de l'última línia murallada agafa més auge i puixança la vida de moltes vies urbanes relegades fins en aquell moment a un segon pla. El passeig de Gràcia n'és el gran beneficiari, fenomen que ja presentia Víctor Balaguer quan pocs anys abans escrivia: "El dia que aquest cenyell de pedra que ens oprimeix i que es diu muralla caigui per a no tornar-se a aixecar, aquell dia el passeig de Gràcia ja no tindrà rivals". En aquest clima expansionista es van inaugurar l'any 1853 els jardins dels Camps Elisis, que van ocupar la superfície que avui comprèn el passeig de Gràcia i els carrers de Llúria, Aragó i Rosselló. Mestres, ja citat com un dels autors del Liceu, projectà el cafè, els pavellons, les glorietses i les altres intallacions d'aquests jardins.

L'any 1852 va néixer Antoni Gaudí i malgrat que es va convertir en la gran figura que fou de l'arquitectura modernista, les seves primeres obres presentaven estructures neoclàssiques i neogòtiques, com la casa Vicens al carrer de les Carolines, començada l'any 1878. Aquest mateix any

Gaudí va guanyar un concurs municipal per a un projecte de fanals d'enllumenat públic. Només se'n van instal·lar dos a la plaça Reial i dos més a la plaça Palau, encara que l'encàrrec inicial proposava moltes altres instal·lacions en uns altres punts de la ciutat.

Mitjans de comunicació. La Premsa.

El corrent i el pensament liberal dominant en moltes dècades de l'època afavorí l'aparició de múltiples publicacions periòdiques d'informació general i especialitzada.

A més del veterà *Diario de Barcelona* també conegut com a *Brusi*, cognom del seu director, es podia llegir *El Fomento*, aparegut l'any 1845; *El Barcelonès*, del mateix any, diari polític-liberal, mercantil, industrial, literari i d'avisos; *El Bien Público*, l'any 1849, òrgan de l'Institut Industrial de Catalunya; *El Locomotor*, del mateix any, polític, religiós, industrial, literari i d'avisos.

Els setmanaris *El Bañista*, de medicina; *El Cultivador*, d'agricultura; *La Antorcha*, setmanari enciclopèdic de ciències, art, indústria i literatura; *El Payaso*, festiu, literari, d'amenitat i esbarjo; *El Contemporáneo*, de filosofia, ciència i literatura o *La Miscelánea*, d'arts i oficis, agricultura, economia domèstica, indústria i medicina popular. Són setmanaris que neixen, tots, al voltant de 1850, pocs anys després que s'encenguessin els primers fanals de gas a Barcelona.

Vida social

La nova societat que comença a dibuixar-se a l'inici de la implantació del gas i que fonamentà, com ja hem dit, els estaments més característics de la societat barcelonina, va ser participativa i entusiasta de la vida en societat. Recollia inquietuds i afeccions culturals i artístiques, visitava exposicions, anava al teatre, als balls i a les festes. S'organitzava en penyes, cercles, entitats musicals, societats culturals i recreatives, etc.

La nova il·luminació intensificà i prolongà el costum de passejar pels carrers de moda. Les Rambles, sobretot la de Caputxins i el passeig de Gràcia eren les vies amb més vianants i també era habitual que després de la processó del Corpus, els més elegants anessin a lluir-se sota el llum de gas fins ben avançada la nit.

El Teatre Principal i el del Liceu adaptaven ocasionalment les seves sales per celebrar balls i saraus, competint estretament a atraure el públic més distingit. A tots dos teatres els preus eren de vint rals per als senyors i dotze per a les senyores. Els balls de la Llotja eren més econòmics, encara que, juntament amb els anteriors, es van classificar com a balls de societat o d'entrada limitada. Un altre tipus de sales més populars organitzaven els balls públics esmentats, d'entre els quals hem de citar el cèlebre *Patacada*, nom amb el qual, més tard, s'han motejat els locals molt modestos.

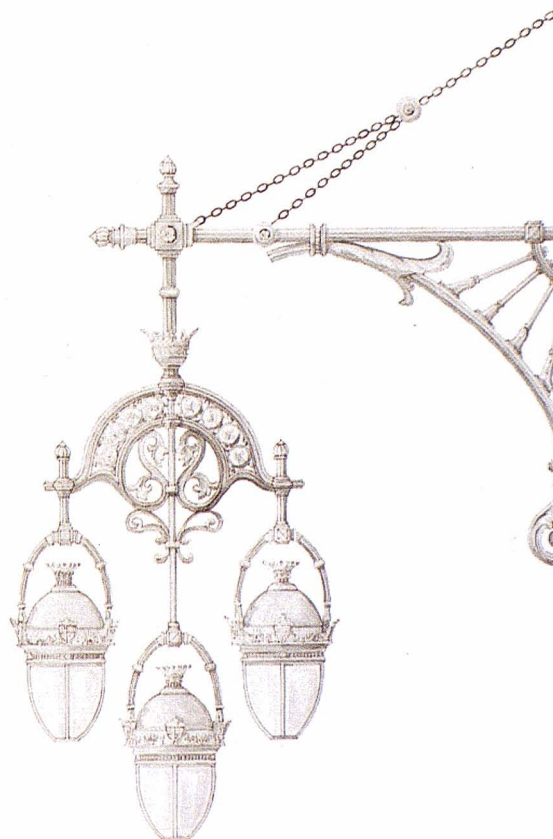
La societat *La Paloma* feia els seus saraus al teatre Odeon, els anys que es va popularitzar la famosa cançoneta. Algunes altres societats com *la Francesa de Beneficència*, la del *Triunfo* o la d'*Artesanos*, oferien també aquest tipus de diversió. Tanta era l'afecció a aquests entreteniments, que des de Nadal de 1857 fins al final de Carnestoltes de l'any següent, per citar una data, es van celebrar vuitanta-cinc balls i saraus, on gairebé no es consumien begudes alcohòliques, i sí xocolata, orxata, ensaïmades i secalls.

Amb l'arribada del bon temps, els jardins dels Camps Elisis, els del Criadero, del Tívoli o de la Nimfa, eren molt visitats. Allà es podia escoltar música, prendre begudes fresques i conversar als seus respectius cafès, quiosquets i glòries. Però la tertúlia a què era tan aficionat el ciutadà de l'època, se celebrava als cafès tancats, als casinos o als domicilis particulars. El Gran Teatre del Liceu es va convertir, no pels seus balls de societat sinó per allò que els és més representa-

tiu, l'òpera, en un poderós atractiu per a l'aficionat elitista o per al simplement entès. La cultura operística arribava a totes les capes socials i aquestes, distribuïdes des de la platea fins al cinquè pis, omplien el coliseu gairebé en totes les seves representacions. A més de l'òpera i els balls, el Liceu instituí hàbits i costums diversos. El Cafè i el Cercle del mateix nom, situats tots dos a la rambla de Caputxins, van néixer amb el teatre. Per una altra banda, els vianants més curiosos s'aplegaven al carrer per a presenciar l'entrada de l'elegant públic i en acabar les funcions nocturnes, les Rambles molt il·luminades per la llum brillant del gas, tornaven a animar-se amb la sortida dels aficionats liceistes, el trànsit de carruatges i els noctàmbuls desitjosos de presenciar la vistositat que envoltava cada esdeveniment.

Una de les manifestacions més espectaculars de la gatzara barcelonesa durant la meitat del segle passat van ésser els carnestoltes. De la història d'aquestes festes podem assenyalar que van ser prohibides durant el regnat de Felip IV i autoritzades posteriorment per Carles III, moment en què s'hi van afegir els balls de màscares. A començament del segle XIX, Ferran VII els va prohibir pels carrers i posteriorment, la reina Maria Cristina els va tornar a autoritzar durant la seva regència.

Els carnestoltes barcelonins d'aquests anys van ser una de les festes més espectaculars i participatives. La fastuositat de les desfilades era excepcional i hi assistien tots els ciutadans que, de manera activa o com a espectadors, omplien els carrers i els balls amb alegria desbordant. La *Societat del Born* organitzava els actes més populars i any rera any augmentava el nombre de formacions que intervenien a les desfilades. Les ressenyes periodístiques d'aquestes festes són bona prova de la increïble vitalitat popular de la Barcelona d'aquell temps. Una crònica de Curet de l'enterrament del carnestoltes de 1860 diu: "... la gatzara va durar gairebé sis hores

La figura il·lustra un exemple mural, al carrer de Jaume I.

i la majoria dels actors i espectadors d'aquest **pandemonium** va tenir l'ànim suficient per anar al camp el dia següent per enterrar el carnestoltes".

La il·luminació elèctrica

El primer assaig d'enllumenat amb aquesta nova font energètica el va realitzar Davy l'any 1813 utilitzant l'arc voltaic, amb el qual s'obtenia una gran lluminositat però també un consum excessiu d'energia. La necessitat de reduir la despesa conduí al descobriment del llum de filament de carbó d'alta resistència, també conegut com a llum d'incandescència, que va patentar T. A. Edison l'any 1880. Encara que, abans d'això,

Framer l'any 1859 i Swan l'any 1860 ja havien experimentat amb llums d'aquest tipus.

La necessitat econòmica urgent d'obtenir un més alt rendiment i l'accelerat avenç de la tecnologia en les últimes dècades del nostre temps, ha portat a la utilització del llum de descàrrega gasosa, preferentment de vapor de mercuri o de sodi. L'aplicació més rendible s'ha obtingut en l'enllumenat públic, per al qual es fabriquen reflectors de llum no difusa, sinó direccional per evitar enlluernaments.

Il·luminació elèctrica a Barcelona

Barcelona comença a fer assaigs urbans amb èxit desigual l'any 1852. Els primers els va fer Renaud Germain, el qual en aquest mateix any va instal·lar un llum a la plaça de la Constitució, al costat del carrer de Jaume I. Poc després d'aquest primer assaig, Germain va exposar el mateix aparell al carrer de la Unió, i reflectia la llum a la cantonada del carrer de Raurich mitjançant un mirall còncau.

Aquestes primeres experiències van donar lloc a la instal·lació urbana de punts diversos d'il·luminació per arc que no van alterar la fesomia de la ciutat i que van conviure aïlladament amb la indiscutible hegemonia del fanal de gas. Barcelona, igual que les altres ciutats europees, va haver d'esperar la difusió del nou llum d'incandescència perquè la nova energia anés substituint el gas a poc a poc. Aquesta renovació tingué el seu origen quan els assaigs d'Edison van permetre iniciar la industrialització dels llums incandescents. L'Exposició de l'Electricitat, inaugurada a París l'any 1881, va posar en evidència l'enorme importància del descobriment i de les seves aplicacions.

Dos enginyers catalans, Dalmau i Xifrà, seguidors de les experiències d'Edison, el qual conegueren personalment a l'exposició de París, van ser els pioners de la industrialització elèctrica al nostre país. Ells van fer la prime-

ra central elèctrica, instal·lada a la rambla de Caneletes. Immediatament començà la fabricació de llums incandescents, quinze dels quals del tipus "Maxim", es van instal·lar al passeig de Colom, al mateix temps que diverses ciutats europees on s'esdevenien esdeveniments semblants.

Malgrat els indubtables avantatges dels nous llums, la implantació de l'enllumenat públic a Barcelona fou lenta i compartida durant molts anys amb els fanals d'arc voltaic i els de gas. La gran durabilitat i els dissenys exquisits dels canelobres de gas van ser motiu de la seva conservació als carrers, encara que calgués adaptar-los, en la seva instal·lació i connexió, a la xarxa de la nova energia.

Una de les proves que demostra la coexistència dels diferents sistemes d'enllumenat són les dades que va publicar l'any 1905 l'Anuari Estadístic de l'Ajuntament segons el qual Barcelona comptava en aquella data amb 711 punts de llum de petroli (antic substituït d'alguns llums d'oli anteriors al gas) 13.079 unitats alimentades amb gas i 228 amb electricitat. Resulta curiós que en aquesta data la ciutat encara mantingués un nombre de llums de petroli tan elevat.

El sistema elèctric als carrers també va tenir els seus detractors, que criticaven les molestes i freqüents apagades, però malgrat aquesta actitud, que pot considerar-se anecdòtica, res no va impedir l'inevitable i definitiu progrés de la il·luminació elèctrica. En tot cas, si algun motiu pot justificar la lentitud del seu avançament, aquest ha de ser l'elevat cost de la infraestructura del nou sistema, com també les dificultats en el progrés tecnològic per a fer-lo més rendible que la utilització del gas.

Encara que l'esplendor lumínotècnica a Montjuïc i les seves fonts durant l'Exposició Internacional de 1929 conduís a una important ampliació elèctrica en la il·luminació urbana, el llum de gas va mantenir la seva presència als car-

rrers de Barcelona fins fa pocs anys. Fou amb l'arribada dels nous llums de descàrrega gasosa, de disseny i emplaçament molt diferents als dels vells canelobres, quan es van apagar els últims fanals de gas l'any 1967, encara proper. Amb els fanals de gas també s'apagà la típica figura del fanaler, el qual, amb la seva canya a l'espatlla, els recorria, un per un, per animar-los cada vespre.

Barcelona ha mantingut en algun dels seus carrers i places els elegants fanals neoclàssics i modernistes, adaptant-los al subministrament elèctric. De tota manera, hem de lamentar la desaparició injustificada de models de gran valor artístic, molt representatius del paisatge urbà i dels costums de la puixant i nostàlgica Barcelona vuitcentista.

L'Ajuntament de la nostra ciutat, conscient del protagonisme i la importància de l'enllumenat públic en la història de Barcelona, projecta instal·lar una mostra dels diferents sistemes i llums al passeig Buigas, de la muntanya de Montjuïc. Un fulletó editat per l'Àrea d'obres públiques municipal diu amb encert: "La història ens mostra Barcelona com a ciutat pionera de la llum i impulsora del seu progrés. Aquest impuls el volem conservar per al futur. Mostrar la història del seu enllumenat als barcelonins serà, en certa manera, vincular-los a aquest procés".

A. I. ☐

B. M. ☐

NOTA:

El text d'aquest article s'ha inspirat en un treball docent elaborat pels alumnes de l'Escola Universitària Politècnica de Barcelona (Departament d'Expressió Gràfica Arquitectònica II), del qual han estat tutors els professors Cèsar Galofré Porrera, Eradio López Conte i Benito Meca Acosta. Els dibuixos han estat seleccionats d'entre els realitzats per a l'esmentat treball.